

1 Inleiding

Vrijheid is een groot goed. We leven in een tijd waarin democratische waarden wereldwijd onder druk staan. Oorlogen teisteren verschillende delen van de wereld, terwijl steeds meer politieke leiders de fundamentele vrijheden van hun burgers negeren of actief ondermijnen. We zijn getuige van ernstige schendingen van mensenrechten – niet alleen dichtbij, maar ook ver buiten onze landsgrenzen (zie kader).

‘Als we in vrijheid willen leven, moeten we onze democratie, die van binnenuit wordt uitgehoud en van buitenaf wordt aangevallen, verdedigen.’

Angela Merkel, 2024¹

Maar hoeveel vrijheid willen we ervaren als het gaat om onze gezondheid? En moeten we ongebreideld ongezond kunnen leven om vrij te zijn? In hoeverre moet de overheid sturend optreden om onze gezondheid te beschermen? Dit boek gaat over de spanning tussen gezondheidsbescherming en vrijheid, vanuit het perspectief van recht en mensenrechten. De coronacrisis liet zien hoe moeilijk het is om gezondheid en vrijheid tegen elkaar af te wegen. Om ons te beschermen tegen corona voerde de overheid een reeks beperkende maatregelen in, zoals schoolsluitingen, een avondklok en een mondkapjesplicht. De invoering van deze maatregelen stuitte op maatschappelijke weerstand en riep ook lastige juridische vragen op.

De coronacrisis was niet de enige gelegenheid waarbij de spanning tussen gezondheidsbescherming en vrijheid centraal staat. Zij speelt ook bij ons vaccinatiebeleid. Bij een dalende vaccinatiegraad komt steeds de vraag op of de invoering van verplichte vaccinatie wenselijk

1 M. Baumann & A. Merkel, *Vrijheid*, Amsterdam: De Arbeiderspers 2024, epiloog.

is. Ik zal uitleggen hoe verplichte vaccinatie eruit ziet, en bespreken of milde vormen ervan – zoals bij toegang tot scholen en kinderdagverblijven – acceptabel zijn.

Ook bij onze consumptiepatronen speelt dit dilemma. Er is veel wetenschappelijk bewijs dat roken, drinken en een ongezond dieet bijdragen aan chronische ziekten als diabetes, hart- en vaatziekten en kanker. Door sturend op te treden kan de overheid leed voorkomen. We kunnen zo ook zorgkosten besparen. Maar in hoeverre moet de overheid onze consumptiepatronen beïnvloeden met een suikertaks of rookverboden? Is dat niet betutteling?

En zo zijn er legio dilemma's die raken aan onze gezondheid en ons welzijn. Is het invoeren van de fietshelm verstandig of juist ontmoedigend? Moet de overheid ingrijpen bij een drugsverslaafde zwangere? Hoeveel vrijheid moeten mensen met dementie hebben om te doen en laten wat ze willen, mogelijk ten koste van hun eigen gezondheid en veiligheid?

Kortom, het balanceren van gezondheidsbescherming en vrijheid is een belangrijk maatschappelijk vraagstuk dat raakt aan het recht, en aan mensenrechten in het bijzonder. In dit boek wil ik naar dit vraagstuk kijken vanuit mensenrechten, als een juridisch kader voor het balanceren van waarden en belangen. We hebben allemaal rechten, simpelweg omdat we mens zijn. Die rechten liggen vastgelegd in verdragen en in onze Grondwet. Rechten verwoorden zowel aanspraken als vrijheden: soms komt je iets toe, zoals onderwijs of gezondheidszorg; en soms heb je een zekere mate van vrijheid, zoals de keuze van je godsdienst of de vrijheid om je mening te uiten.

Met een beroep op mensenrechten wil ik de vraag stellen hoe belangrijk vrijheid is ten opzichte van gezondheidsbescherming. Ik zal betogen dat er soms te veel waarde gehecht wordt aan de vrijheid om te doen en laten wat je wilt, en dat werkelijke vrijheid, of menselijke waardigheid, juist gebaat kan zijn bij overheidsingrijpen en gezondheidsbescherming. Denk aan een fietshelm voor een elektrische fiets, of een mondkapjesplicht bij de uitbraak van een ernstige

infectieziekte. Anderzijds is het juist belangrijk om niet koste wat het kost iemands gezondheid of veiligheid te beschermen, omdat dit te veel ten koste gaat van iemands kwaliteit van leven. Het is vaak een kwestie van wikken en wegen: soms zo veel mogelijk vrijheid bieden, en soms juist ingrijpen. Door deze evenwichtsoefening goed te doorgronden, kunnen we verstandige beslissingen nemen. Ik neem het begrip 'vrijheid' onder de loep en kom tot de conclusie dat werkelijke vrijheid niet per se de vrijheid is om te doen en te laten waar je zin in hebt. Ik zal een pleidooi houden om de bescherming van onze menselijke waardigheid centraal te stellen, door het optimaal balanceren van verschillende belangen en rechten.

In Deel I analyseer ik de waarden die centraal staan bij het afwegen van gezondheidsvraagstukken. Ik ga in op de betekenis van mensenrechten, en de begrippen 'gezondheid', 'zelfbeschikking' en 'menselijke waardigheid'. Ik ga in op de vraag in hoeverre onze vrijheidsrechten beperkt kunnen worden ten behoeve van gezondheidsbescherming. De rechten van het kind krijgen bijzondere aandacht. Ook bespreek ik de verantwoordelijkheden van de industrie, zorgverleners, en onze eigen verantwoordelijkheid als het gaat om gezondheid.

In Deel II leg ik uit hoe het balanceren van het recht op gezondheid en vrijheidsrechten zich vertaalt naar een aantal concrete vraagstukken, variërend van het reguleren van vaccinatie en van ongezonde producten als tabak en fastfood tot vraagstukken rond reproductieve gezondheid en de bescherming van kwetsbaren, zoals mensen met dementie. Ik leg hierbij uit hoe wetgeving en beleid een cruciale rol kunnen spelen om deze maatschappelijke vraagstukken te reguleren.

In Deel III maak ik de balans op. Ik zal betogen dat gezondheidsbescherming een wezenlijk aspect is van menselijke waardigheid, één die soms over het hoofd gezien wordt. Naast waarden als privacy, zelfbeschikking en bewegingsvrijheid is ook volksgezondheid een waarde waar we uitdrukking aan moeten geven in wetgeving en beleid. Het balanceren van deze rechten is lastig. Een afweging tussen volksgezondheid en privacy op basis van de rechten uit onze Grondwet en internationale verdragen leidt vaak niet tot duidelijke

uitkomsten. De rode draad is echter dat vrijheden soms moeten wijken om de volksgezondheid te beschermen. En dat omgekeerd zelfbeschikking soms als een paal boven water staat. Daarover moeten we het hebben, en om die discussie aan te wakkeren hierbij dit boek.

Tot slot een disclaimer: in dit boek verwijs ik veelvuldig naar gezondheidsdata en wetenschappelijke bevindingen, bijvoorbeeld met betrekking tot de schadelijkheid van alcohol. Ik heb getracht deze gegevens zorgvuldig en correct te citeren. Tegelijkertijd wil ik benadrukken dat ik hiernaar gekeken heb vanuit mijn expertise als jurist. De nadruk in dit boek ligt dan ook op de juridische analyse die volgt uit deze gegevens. Voor een diepgaand wetenschappelijk perspectief verwijs ik graag naar de oorspronkelijke bronnen.